

Античні теофорні імена у сучасних перекладах Святого Письма українською мовою

Галина ТИМОШИК

Асистент кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка
e-mail: journal.mif@gmail.com

У статті розглянуто теофорні імена, які є важливим компонентом античної системи найменувань. Вони становлять невеликий відсоток від загальної кількості імен, однак завдяки їм ми сприймаємо давньогрецький і латинський іменник біблійного тексту як складну та неоднорідну систему, що експлікувала у собі елементи культурно-етичних констант античного суспільства. Те, що у антропоніміці Нового Завіту натрапляємо на античні теофорні імена, не є винятком із правил, а свідчить про тяглість ономастичної традиції, яка моделює розвиток тієї чи іншої антропосистеми. Частина теофорних імен, що містили у собі відгомін давніх (у нашому випадку – античних) релігійних систем, у координатах християнського віровчення набула нового прочитання або була транскована відповідними теоелементами. Нова парадигма світосприйняття означила траєкторію розвитку антропосистем етнокультурних утворень усього європейського регіону і змодельовала такий антроповимір, у якому, як у мозаїчному панно, поєдналися християнські онімні преференції (наприклад, гебрійські теофорні імена) із онімними уподобаннями попередніх епох, що побутували у координатах інших світоглядних систем.

Ключові слова: теофорне ім'я, теоантропонім, теофорний елемент, теонім, субституція, трансонімізація, псевдотеофорні імена.

Сакральні тексти є важливим атрибутом розвитку певного мовно-культурного утворення. Вони фіксують етапи еволюції людського духу, презентують особливі моделі світосприйняття і світорозуміння. Християнське віровчення потрапило в україномовний вимір через посередництво перекладу святописемних текстів, які стали потужним антропонімним ресурсом для української мови. Трансформуючись у чужомовний вимір, бібліантропонімікон замінив собою автентичну систему найменувань (у координатах того чи іншого мовно-культурного утворення) і став широко вживаним.

* * *

Антроповимір тієї чи іншої мови не є статичним, а постійно розвивається. «Склад власних імен у будь-якій мові не потрібно вважати даним раз і назавжди. Перш за все змінюється репертуар імен. Одні імена зникають з активного використання, інші створюються заново, треті змінюють своє місце в ономастиконі»¹. Зміна культурно-етичних координат суспільства зумовлює, як правило, модифікацію його антропонімного коду. «Запозичені разом із релігією імена поступово освоїлися мовою, стали частиною культури. Вони вступили у численні словотвор-

¹ Супранская А. и др. Теория и методика ономастических исследований. – Москва: Наука, 1986. – С. 8.

чі, асоціативні, морфологічні зв'язки, стали сприйматися як невіддільна частина національного антропонімікону»².

Власні імена є важливим фрагментом мовної дійсності і особливість їх полягає в тому, що вони, на думку В. Топорова, «зберігають презумпцію осмисленості і надію на її реалізацію – на розкриття прихованого смислу (значення)»³. Однак «процес семантичного розкриття ускладнюється тим, що власне ім'я є носієм ідеосемантики, що охоплює основний, етимологічний, константний семантичний компонент і додатковий, культурно відчужуваний, змінний семантичний компонент... Залежність ідеосемантики від змінних у часі і просторі культурних домінант робить власні імена ціннісним культурним орієнтиром і тим самим предметом постійної, напруженої ідеологічної і філологічної рефлексії»⁴.

Біблійні імена (як і зрештою власні імена у будь-яких інших релігійних системах) а priori зазнають сакралізації⁵. Цьому сприяють координати побутування онімів – святописемний текст. Виходячи поза межі сакрального (святописемного) тексту у процесі інкорпорації у чужомовному середовищі мови-реципієнта⁶, біблієоніми секуляризуються: «процесу сакралізації антропонімів протистоїть секуляризація суспільної свідомості і пов'язане з нею використання власних імен»⁷. «Зміна конфесійної культури секулярною мотивувала нові пізнавальні моделі: пізнавальні інтенції повернулися на людину і на реальний світ у його соціальному, культурному і побутовому виявах. Зміна цього напрямку рефлексії призвела до зміни уявлень про власне ім'я (у нашому випадку біблійне ім'я. – Т. Г.) як розпізнавальний знак людини. Суть змін полягала, по-перше, в деактуалізації основного, етимологічного, семантичного компонента імені, що виражав відношення Бога до людини, і, по-друге, у зміні актуалізації додаткового семантичного компонента імені, що залежить від ідеологічних настанов часу»⁸.

Потрапляючи у координати нової мовної дійсності, біблійні імена проходили багаторівневі процеси адаптації і зазнавали численних змін⁹.

² Супрун В. Ономастическое пространство и его художественно-эстетический потенциал. Монография. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 29.

³ Топоров В. Из теоретической ониматологии // Исследования по этимологии и семантике. – Москва: Языки славянских культур, 2004. – Т. 1. – С. 374.

⁴ Запольская Н. Рефлексия над именами собственными в пространстве и времени культуры // Имя: Семантическая аура. – Москва: Языки славянских культур, 2007. – С. 133.

⁵ Зі слів Д. Безнюк, «поняття «С» (сакралізація. – Т. Г.) і секуляризація відображають історичну динаміку взаємостосунків релігії, суспільства і держави» (Безнюк Д. Сакралізація // Релігія: Енциклопедія / [сост. і общ. ред. А. Гриданов, Г. Синило]. – Мінск.: Книжний Дом, 2007. – С. 743). М. Еліаде зазначає, що «священне і мирське – це два способи буття у світі, дві екзистенційні ситуації, які людина розвиває упродовж усієї історії» (Еліаде М. Священне і мирське // Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і андрогін; Окултизм, ворожбитство та культурні уподобання / Пер. з нім., фр., англ. Г. Кьоран, В. Сахно. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 10). Іще Б. Успенського: «Власне ім'я, яке пов'язує людину з її небесними і земними прабатьками та позначає її місце у світобудові, також належить до сакральної мови» // <http://imya.iism.ru/article/id?29>.

⁶ Ономастикон святописемного тексту у мові-реципієнті існує у двовимірному просторі: а) у структурі перекладів Святого Письма (справа перекладання біблійного тексту на теренах українських земель має багатовікову традицію. Непростим завданням у процесі перекладання сакрального тексту є трансформаційно-адаптивні перетворення його ономастичної площини); б) в іменнику мови-реципієнта, яка, прийнявши морально-етичні закони нового віровчення, змушена була змінити свій ономастичний фонд (значна частина ономастичних елементів святописемного тексту потрапила у координати україномовної культури і зазнала певних, іноді дуже значних, змін).

⁷ Супрун В. Ономастическое пространство и его художественно-эстетический потенциал... – С. 31.

⁸ Запольская Н. Рефлексия над именами собственными в пространстве и времени культуры... – С. 146.

⁹ Семантико-генетична інформація біблійного імені на перших етапах його побутування у чужомовному (наприклад, україномовному) вимірі була прихована для широкої аудиторії реципієнтів. Згодом вона стала більш доступною, а біблійні імена – етимологічно прозорими. Однак це не давало можливості збагнути природу біблієоніма. Наступний етап у пізнанні природи біблійних імен – це богословські студії. Як зазначає В. Супрун, «у результаті богословського осмислення ці імена [що мали стосунок до християнського віровчення. – Т. Г.] набували нового сенсу» // Супрун В. Ономастическое пространство и его художественно-эстетический потенциал... – С. 28.

Античні теоніми у новозавітному тексті

В ономастиконі тієї чи іншої мови існує розгалужена система теонайменувань. У межах якої теоніми, як правило, є неоднорідними, оскільки відображають еволюцію релігійно-світоглядних преференцій певного етнокультурного утворення. Певна частина теонімів, що потрапила в ономастичну систему мови у результаті міжкультурної комунікації, разом із автентичними стала важливим фрагментом її онімного виміру. 3-поміж запозичених якийсь фрагмент теонайменувань повністю інкорпорувався в ономастиконі мови-приймача, інші ж теоніми за семантико-генетичним, культурно-історичним та релігійно-світоглядним критеріями носія мови ідентифікують як чужі, однак це не заважає їм бути важливим фрагментом ономастичного виміру мови-приймача і використовуватися у мовній практиці.

У сучасному мовознавстві є чимало праць, присвячених системі найменувань божественних сутностей, у яких: осмислюється концептосфера Бог у біблійній, фольклорній, лінгвістичній картинах світу¹⁰; подається спроба цілісного аналізу проблематики найменування Бога як найфундаментальнішої передумови розуміння мови і людського існування¹¹; аналізуються теонайменування як важливі компоненти сакрального ономастикону¹², презентується стилістичний потенціал та особливості перекладання біблійних теонімів та етнолексем міфічного походження¹³, розкривається потенціал автентичної системи теонайменувань¹⁴ та ін.

Теонайменування є важливим компонентом певної ономастичної системи. Т. Захарян вважає, що досягнення найглибшого сенсу своєї екзистенції людина здійснює поетапно через внутрішній діалог із символами та іменами божества. Віряни зацікавлено, емоційно-сердечно, свято сприймають ці імена¹⁵. Частина з них трансформується в антроповимір.

Біблійні теонайменування диференціюємо за такими критеріями: 1) *локалізацією у біблійному тексті*: а) старозавітні, б) новозавітні бібліотеоніми (цей критерій

¹⁰ Мацьків П. Концептосфера Бог в українському мовному просторі: Монографія. – Дрогобич: Коло, 2007. – 330 с.

¹¹ Гурко Е. Божественная ономастика: Именование Бога в имяславии, символизме и деконструкции. – Мінск: Экономпресс, 2006. – 448 с.

¹² Див.: Михайлова О. Теоніми як таксономічні одиниці сакрального ономастикону // *Studia linguistica*. Збірник наукових праць. – Вип. 1. – С. 100–105; Павлюк Е., Томилиня Г. Из истории древнеримских теонимов // *Язык. Культура. Взаимопонимание: Материалы международной конференции*. – Львов, 1997. – С. 107–111; Федчишин Т. Мітологія в Біблії. – New York, 1913. – 16 с.; Сазанов А. К изучению теонимии Боспорского царства // *Этническая ономастика*. – Москва: Наука, 1984. – С. 157–163.

¹³ Див.: Пивевская И. Стилистические и лингвопереводческие особенности теонимов (на материале Книги Псалмов) // *Вестник Воронежского государственного университета*. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2005. – № 2. – С. 109–112; Стасюк Ю. Теонимическая лексика латинского языка (на материале Новой Вульгаты и Литургии Часов) // *Techné grammatiké (Искусство грамматики)*. – Вып. 3. – Новосибирск, 2008. – С. 425–433; Петришина О. Теоніми та антропоніми-біблізми в проповідях Йосифа Сліпого // *Науковий вісник Чернівецького університету*. – 2007. – Вип. 356–357: *Слов'янська філологія*. – С. 417–421; Шевченко Л. Лінгвістична інтерпретація імені Ісуса Христа // *Мовознавство*. – 2006. – № 2–3. – С. 153–162; Бурда-Лассен О. Переклад як процес декодування ментальної ідентичності нації (на матеріалі українських і німецьких етнолексем міфологічного походження). Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16. – Київ, 2005. – 20 с.

¹⁴ Див.: Білоусенко В. Українська міфологічна лексика у пам'ятках XVII ст. (теоніми) // *Ономастика і апелятиви: Збірник наукових праць*. – Вип. 15. – С. 13–18; Герман К. Язичницькі теоніми як елементи семантики та словотвору української мови // *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць)*. – Вип. 6: *Збірник пам'яті Кирила Галаса*. – Ужгород, 2002. – С. 93–98; Макар І. Міфони́ми у романі давньогрецького письменника Лонга «Дафніс і Хлоя» // *Науковий вісник Чернівецького університету* 2007. – Вип. 356–357. *Слов'янська філологія*. – С. 162–167; Мусорин А. Теонимическая лексика русского языка // *Родной язык, родное слово*. – Новосибирск, 2004. – С. 121–123; Мусорин А. Белорусская теонимическая лексика // *Techné grammatiké (Искусство грамматики)*. – Вып. 2. – Новосибирск, 2006 // <http://www.philology.ru/linguistics3/musorin-06.htm>.

¹⁵ Захарян Т. Сакральный символ в языке религии. Автореф. дис. ... канд. философ. наук : 09.00.13 – Екатеринбург, 2006. – С. 9.

не є абсолютним, оскільки чимало теонімів, що трапляються у старозавітному тексті, трансформувалися у Новий Завіт); 2) *приналежністю до певної релігійної системи*: а) юдеохристиянський, б) античний (давньогрецький, давньоримський) та ін. пантеони (зрозуміло, що найбільш розгалужену систему утворює юдеохристиянський пантеон; античні ж теоніми у новозавітному тексті трапляються спорадично); 3) *функціональними характеристиками*: а) теоніми-меліоративи (бібліотеоніми, що належать до юдеохристиянської релігійної системи і мають позитивне смислове навантаження. Теонайменування цього типу утворюють цілісну систему, яка диференціюється за ієрархією: найменування Вищої Божественної сутності (Бога Отця); найменування Ісуса Христа; найменування ангелів); б) теоніми-пейоративи (теонайменування, що належать до інших релігійних систем (наприклад, античної), у новозавітному тексті зазнали десакралізації і трансформувалися у розряд демононімів. У святописемному тексті вони мають негативне смислове навантаження). Як зазначає О. Суперанська, «внаслідок зміни релігій всі божества (у тому числі й добрі) релігії, яку відкинули, було оголошено демонами і зведені до розряду демонів»¹⁶.

Зміна однієї релігійної системи іншою супроводжувалася певними субституціями. «Під впливом християнства одні елементи язичницьких вірувань і обрядів безслідно зникали, інші – зливалися з християнським культом або існували поряд з новою релігією, утворюючи двовір'я, яке було не просто зовнішнім формальним поєднанням двох релігій, а їх тісним переплетінням, синтезом старого і нового»¹⁷. Відомо, що «ранні християни не заперечували існування олімпійських богів, але вважали при цьому, що ті служать Сатані»¹⁸.

У новозавітному тексті зустрічаємо три найменування богів античного (давньогрецького) пантеону: **Артеміда**¹⁹ (Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίου²⁰ → Велика Артеміда Єфеська! (1а)²¹, Велика Артеміда Єфеська! (1б), «Артеміда ефеська велика!» (2), «Велика ефеська Артеміда!» (3), Велика Артеміда Єфеська! (4) [Дії 19: 28]²²), **Зевс**²³(ἐκάλουν τε τὸν Βαρναβᾶν Δία → Назвали ж Варнаву Зевесом, (1а), Назвали ж

¹⁶ Суперанская А. Общая теория имени собственного. – Москва: Наука, 1973. – С. 182.

¹⁷ Павлова І. Лексика конфесійного стилю // Дивослово. – 2001. – № 1. – С. 18.

¹⁸ Косарев В. От язычества к монотеизму // Общественные науки и современность. – 2001. – № 1. – С. 187–195 (// <http://www.ioffe.rssi.ru/LLT-SH/kosarev/OHC-1.html>).

¹⁹ «У культі Артеміди поєдналися грецькі і східні риси. Її шанували в найрізноманітніших формах як на території античного світу, так і за його межами» // Сазанов А. К изучению теонимии Боспорского царства... – С. 157.

²⁰ Для порівняння використовуємо оригінальний давньогрецький текст (The Greek New Testament. Fourth Revised edited by Barbara Aland, Kurt Aland, Metthew Black, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger, and Allen Wikgren. Fourth revised edition, 2nd print. Deutsche Bibelgesellschaft. – D.-Stuttgart, 1994).

²¹ Для розрізнення новочасних україномовних перекладів Святого Письма Новозавітного Канону ми вводим нумерацію, яка ґрунтується на хронологічному принципі, відповідно до часу виконання перекладу: (1а) – Святе письмо Нового Завіту мовою русько-українською переклали вкупі П. А. Куліш і Д-р І. Пулюй, Відень, 1871. – Печатано у Львові в друкарні Товариства імени Шевченка, 1880; (1б) – Святе письмо Старого і Нового Завіту мовою русько-українською / Репринтне видання Нью Йорк, Лондон, 1930. Переклад П.О. Куліша, І.С. Левицького і д-ра І. Пулюя. – Союз біблійних товариств, USA, Sweden, 1991 (у статті аналізуємо обидві редакції Кулішевого перекладу, оскільки вони відрізняються одна від одної); (2) – Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена / Переклав І. Огієнко. – Druckhaus Gummersbach, West-Germany, 1988; (3) – Святе Письмо Старого та Нового Завіту / Перек. з давньогрецької І. Хоменко-Плюта. – Unifed Bible Societie, 1990; (4) – Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа: З 4-го повного перекладу Біблії / Пер. з давньогрецької о. Рафаїл Турконяк. – К., 2000.

²² У тексті статті використовуємо скорочення: Дії – Дії святих апостолів; Знах. в. – знахідний відмінок; З Ів – Третє послання апостола Івана; 1 Кор – Перше послання апостола Павла до коринтян; присв. прикм. – присвійний прикметник; Рим – Послання апостола Павла до римлян; 2 Тим – Друге послання апостола Павла до Тимофія; Тит – Послання апостола Павла до Тита; Флп – Послання апостола Павла до філіп'ян; чол. – чоловічий рід.

²³ А. Білецький зазначає, що «у спадщину від І. М. Гнедича нам залишився такий монстр, як «Зевес». Правда, це вже не транспозиція, а просто безвідповідальна адаптація чи свідоме спотворення» // Див.:

Варнаву Зевсом, (1б), і Варнаву вони звали Зевсом, (2), і назвали Варнаву Зевсом, (3), і почали називати Варнаву Зевсом, (4) [Дії 14: 12]) і **Гермес**²⁴(τὸν δὲ Παῦλον Ἑρμῆν ἐπεὶ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγουμένιος τοῦ λόγου. → а Павла Гермесом: бо він був проводирем слова. (1а), а Павла Гермесом; бо він був проводирем слова. (1б), а Гермесом Павла, бо він провід мав у слові. (2), а Павла Гермесом, бо він мав провід у слові. (3), а Павла – Гермесом, оскільки той був провідним у слові. (4) [Дії 14: 12]).

Як видно із наведених прикладів, апостолів Варнаву і Павла аудиторія, до якої вони зверталися з місіонерською проповіддю, ототожнила із давньогрецькими божествами – Зевсом і Гермесом відповідно до поводження та особливостей комунікації (відбулося диво зцілення хворого, «що кривий був з утроби своєї матері, і ніколи ходити не міг» (2) [Дії 14: 8]). Побачене вразило глядачів, які продемонстрували не лише особливу симпатію до проповідників, а й ідентифікували їх як втілених у людську подобу античних богів: Гермеса і Зевса: «А люди, побачивши, що Павло вчинив, піднесли свій голос, говорячи по-лікаонськи: Боги людям вподобнілись, та до нас зійшли!» (2) [Дії 14: 12] і приготувалися принести жертву: «А жрець Зевса, що *святиня* його перед містом була, припровадив бики та вінки до воріт, та й з народом приносити жертву хотів» [Дії 14: 13]. Однак апостоли, які проповідували нове віровчення із його системою цінностей і відповідною ієрархією божественних сутностей, вважали це образою і переконали аудиторію не чинити так: «Та коли про це почули апостоли Варнава й Павло, то розірвали одежі свої²⁵, та кинулися між народ, кричачи та говорячи: «Що це робите люди? Та ж і ми такі самі смертельні, подібні вам люди, і благовістимо вам...» [Дії 14: 14–15].

У перекладі П. Куліша та І. Пулюя натрапляємо на дивне теонайменування Диопет, яке виникло у результаті перекладацької помилки (διο-πετής – «той, кого звергнув Зевс, тобто той, хто впав з неба»²⁶): ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν ἡσκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ διοπετοῦς; → що город Єфес шанувателі великої богині Артеміди и **Диопета!** (1а), що город Єфес шанувателі великої богині Артеміди і **Диопета!** (1б), що місто Єфес – то храмовий доглядач Артеміди великої й її образу, упалого з неба? (2), що місто Єфес – охоронець великої Артеміди та її образу, який упав з неба? (3), що місто Єфес шанує велику Артеміду та її образ, що впав з неба? (4) [Дії 19: 35].

Теофорні імена у системі ономастичних студій

Оскільки теонімний простір будь-якої мови насичений численними найменуваннями, то значна частина їх використовується як словотворчий ресурс для створення нових імен. У процесі словотворення з'являлися так звані теофорні імена, тобто імена, які містять у собі найменування бога, божества. О. Суперанська вважає, що у кожній антропосистемі «слід виділити теофорні, тобто дослівно «богоносні» імена»²⁷.

Проблематиці теофорних імен присвятили свої дослідження К. Асланов (С. Aslanov²⁸), Б. МакЛін (В. Н. McLean²⁹), Р. Паркер (R. Parker³⁰), Ф. Мора (F. Mora³¹) та ін.

Білецький А. Адаптація давньогрецького ономастикону в східнослов'янських мовах. Частина II // Іноземна філологія. – Вип. 28. – Питання класичної філології. – № 10. – С. 17.

²⁴ «За свідченням І. Х. Дворецького, греки спеціально створили вигадане слово еремес /ейремес «прівісник» для пояснення імені бога Гермеса» // Суперанская А. Имя – через века и страны. – Москва: Наука, 1990. – С. 26.

²⁵ Розривання одежі у біблійному тексті символізувало або глибоке розчарування, сум, тугу, або гнів, злість.

²⁶ Дворецкий И. Древнегреческо – русский словарь: В 2-х томах. – Москва, 1958. – Т. 1. – С. 410.

²⁷ Суперанская А. Структура имени собственного (фонология и морфология)... – С. 32.

²⁸ Aslanov С. Entre theonymie et anthroponymie: l'onomastique divine et humaine, indice de la confusion entre transcendance et immanence // <http://nicol.club.fr/ciret/bulletin/b14/b14c5.html>.

Частково цієї проблеми торкалися у своїх дослідженнях О. Суперанська³², В. Горпинич³³ та ін.

У статті маємо на меті розкрити особливості античних теофорних найменувань, що трапляються у структурі новозавітного тексту. Виконання мети передбачає вирішення таких завдань: окреслити поняття «теофорне ім'я»; виявити теофорні найменування у античному ономастиконі новозавітного тексту, диференціювати теофорні та псевдотеофорні імена у межах цього ономастикону, представити семантико-генетичну характеристику теофорних найменувань та особливості їх перекладання.

Термінне позначення відтеонічних онімів (антропонімів)

Відтеонічні утворення займають особливе місце у ономастиконі будь-якої мови, адже презентують культурно-етичні преференції мовно-культурного утворення впродовж його розвитку.

Здебільшого відтеонічні найменування локалізуються у топонімній та антропонімній системах мови. Для позначення відтеонічних утворень у топономастиконі мови використовують терміносполуку «теофорні топоніми»³⁴. Що ж стосується відтеонічних антропонімів, то у науковій літературі натрапляємо на ряд термінів, які вживають для їх позначення. Найчастіше використовують терміносполуку «теофорні імена», що тотожна термінотворенню «теофорні антропоніми». До цього переліку долучаємо термін-комполіт «теоантропонім». На думку Н. Подольської, «власні імена, що містять теонім, можна називати теоантропонімами»³⁵. У літературі натрапляємо і на кальку цього терміна: «богоносне ім'я»³⁶.

Іноді терміни, що позначають відтеонічні антропоніми, містять лексему, яка експлікує призначення оніма: «теофорні імена-обереги»³⁷ (основне завдання теофорного імені, очевидно, полягало у захисті його носія, а отже, можемо стверджувати, що теофорне ім'я виконувало функцію оберега³⁸); «теофорні імена-

²⁹ McLean B. H. An introduction to Greek epigraphy of the Hellenistic and Roman periods from Alexander the Great down to the reign of Constantine (323 B. C. – A. D. 337). – University of Michigan Press, 2002. – 516 p.

³⁰ Parker R. Theophoric Names and the History of Greek Religion // Greek Personal Names: Their Value as Evidence / Edited by S. Hornblower and E. Matthews. – British Academy by Oxford University Press. – 2000. – P. 53–80.

³¹ Mora F. Die Griechischen Theophoren Namen (im Bereich der Griechischen Inseln) // Pomorium 1. – 1994. – S. 15–35.

³² Суперанская А. Имя – через века и страны. – Москва: Наука, 1990. – 192 с.

³³ Горпинич В. Антропонимия древнегреческого языка. Монография // Ономастика и апеллятивы. – Вып. 27. – Днепропетровск: ДНУ, 2006. – 333 с.

³⁴ Loewe V. Ancient Greek Theophoric Toponyms. Griechischer Theophore Orstnamen. Unchanged reprint of Tubingen 1936. – Chicago: Ares publishers, 1990. – 128 p.

³⁵ Словарь русской ономастической терминологии [авт.-сост. Н. Подольская]. / 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Наука, 1988. – С. 76.

³⁶ Щедровицкий Д. Введение в Ветхий Завет. Пятикнижие Моисеево: Т. I. Книга Бытия. Изд. 2-е, испр. и доп.; Т. II, III / Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Теревинф, 2001. – С. 185; Суперанская А. Общая теория имени собственного... – С. 182.

³⁷ Див.: Цымбурский В. Фрако-хетто-лувийские формульные соответствия их типы и возможности хронологии // <http://russ.ru/content/download/152701/988348/version/file/Fraco-hetto-luv.pdf>.

³⁸ На думку П. Флоренського, «теофорні, тобто богоносні імена, несуть у собі благодать, перетворюють їх носіїв, скеровують їх на особливі шляхи, охороняють і оберігають їх» // Цит. за: Грицанов А. Павел Алексеевич Флоренский (1882–1937) // История философии. Энциклопедия / Сост. и главн. научн. редактор А. А. Грицанов. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002 // <http://psylib.org.ua/books/grits01/index.html>.

посвяти»³⁹. Також відтеонімні імена пропонують називати «присвятними» чи «обітними»⁴⁰.

Для позначення відтеонімних утворень у науковій літературі використовують терміносполуки «релігійні імена»⁴¹ та «імена з релігійним значенням»⁴², які є не зовсім вдалимими, бо можуть бути трактовані неоднозначно та мати доволі розлогі інтерпретації⁴³.

Перелік термінів, які уживають для позначення відтеонімних імен, утворює розлогий синонімічний ряд і свідчить про термінний дисонанс, що виник через відсутність системного підходу у вивченні релігійного антропонімікону.

У масиві термінної лексики, що використовується для позначення відтеонімних утворень, найдоцільніше використовувати терміносполуку «теофорне ім'я», яка є до того ж найбільш вживаною.

Залежно від авторської концепції цей термін має неоднакове розуміння та смислове наповнення. Відповідно до цього відрізнятиметься зміст терміна, який, на думку І. Гальперіна, є сукупністю розумінь, «яка є деяким завершеним цілим, у котрому відображено уявлення автора про факти, події в їх розвитку, в їх характеристиках і взаємозв'язку»⁴⁴.

Для того, щоб презентувати дефініційний опис терміна, необхідно визначити його внутрішню форму. У науці побутує думка, що «внутрішня форма є буквальною значенням слова, його мотивацією»⁴⁵ на відміну від етимології, яка визначає походження слова (його семантико-генетичну характеристику). Терміносполука «теофорне ім'я» має експліцитну внутрішню форму («актуалізується через різні словотворчі засоби, зокрема морфеми»)⁴⁶, яку можемо ідентифікувати як: «той, що вміщує ім'я бога (божественної сутності)». У перекладі з давньогрецької θεο-φόρος означає: 1) той, що несе бога (πόδες...); 2) той, що містить бога (ὀνόματα, напр., Διομήδης, Διόδωρος...)»⁴⁷. Тобто теофорним доцільно вважати ім'я, що містить у своїй структурі загальну чи власну назву певної божественної сутності.

У монографії «Антропонимия древнегреческого языка» В. Горпинич презентує доволі вузьке розуміння означеного терміна. Зокрема, учений за мотивами номінації виділяє декілька типів власних імен: *теофорні, почесні, пророчі, династійні, квалітативні*. Теофорними, на його думку є імена, що містять у своїй структурі компонент θεος («бог, божество»)»⁴⁸. Інша група імен, що мають у собі «теоніми і адекватні теонімам компоненти», не входить до групи теофорних імен, бо: «вони є

³⁹ Див.: Айтбаева Л. Историко-лингвистическое исследование антропонимии татар междуречья нижней Оби и Иртыша (XX век). Дисс. ... канд. филол. наук: 10:02:02. – Тюмень, 2004. – 253 с.

⁴⁰ Частково проблеми теофорних імен торкається у своїх розвідках В. Римша. На думку дослідника, імена, які містили у своїй структурі ім'я того чи іншого божества, під заступництво якого віддавали дитину, варто назвати «присвятними» чи «обітними» // Римша В. Греки и римляне // Системы личных имен у народов мира. – Москва: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1986. – С. 369.

⁴¹ Карюк С. Политическая ономастика классических Афин в надписях V–IV вв. до н. э. // Вестник древней истории. – № 3 (246) Июль–Август–Сентябрь. – 2003. – С. 25.

⁴² Див.: Джурбутаев Х. Лексический состав и семантические типы карачаево-балкарских личных имен: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02. – Нальчик, 2004. – 173 с.

⁴³ Є. Розен у своїй праці «Как появляются слова. Немецкая лексика: история и современность» використовує термін «імена релігійного змісту», що позначає увесь ареал антропонимів, який пов'язаний з тією чи іншою релігійною системою // http://www.imena.org/name_germ.html

⁴⁴ Гальперин И. Информативность единиц языка. Учебное пособие для вузов. – Москва: Высшая школа, 1974. – С. 42.

⁴⁵ Там само. – С. 63.

⁴⁶ Д'яков А., Кияк Т., Куделько З. Основы терминотворения: Семантические та соціолінгвістичні аспекти. – К.: Вид. Дім «KM Academia», 2000. – С. 69.

⁴⁷ Дворецкий И. Древнегреческо – русский словарь... – Т. 1. – С. 779.

⁴⁸ Горпинич В. Антропонимия древнегреческого языка... – С. 30.

назвами, а не власними іменами (Аполлоній зі значенням «той, що належить Аполлону...»); б) інші хоча й є власними іменами, але їх класифікуємо не як богів, а як їх спадкоємців (Гермоген зі значенням «нащадок Гермеса»); в) треті хоча й є богами, божествами, але отримали імена через інші мотиви, а не стосовно теосу (Аполлон – від ἀπολλήωv зі значенням «зубити, знищувати»...)⁴⁹.

Надміру розлого інтерпретує термін «теофорне ім'я» В. Никонов. Скориставшись схемою угорського тюрколога-антропоніміста Л. Рашоні (L. Rasonyi), учений запропонував власну класифікацію антропонімів. У межах цієї класифікації третю об'ємну групу утворюють імена-посвяти (меморативи), які «пов'язують носія імені з позначуваними в його імені: іншою людиною, божеством, ідеєю». Їх поділено на: 1) тотемні імена; 2) теофорні імена; 3) імена на честь знаменитих історичних осіб⁵⁰. Термін «теофорне ім'я» в інтерпретації В. Никонова тотожний терміносполучці «релігійні імена», адже охоплює усі (не лише відтеонімні) антропоніми, які є в активному вжитку в координатах певного релігійно-культурного континууму.

У дослідженнях Ф. Мора, О. Суперанської, О. Меня натрапляємо на адекватне розуміння терміна, що позначає відтеонімне утворення. О. Суперанська теофорними вважає імена, «до складу яких належать або загальні зі значенням «бог», або власна назва того чи іншого бога»⁵¹. У своїх дослідженнях для означення цих найменувань дослідниця використовує здебільшого терміносполучку «теофорні імена» чи її кальку «богоносні імена» (див. вище). Ф. Мора зазначає, що «теофорні імена є цілісною системою дослідження і у своїй структурі містять найменування бога (божества)»⁵². Н. Подольська теофорним вважає: «1. Ім'я, що містить морфему зі значенням бог, божество. 2. Ім'я, що містить теонім («власне ім'я божества у будь-якому пантеоні»⁵³): а) адекватне теоніму, б) вміщує у своїй структурі теонім. Пр.: а) Аполлон, Геракл, Венера...; б) Гермоген «нащадок Гермеса», Аполлоній «той, що належить Аполлону»⁵⁴. О. Мень теофорними називає «особові імена, до складу яких входить те чи інше ім'я Бога чи імена язичницьких богів»⁵⁵ (На матеріалі давньоєврейського біблійного ономастикону учений-біблеїст виділяє чотири різновиди теофорних імен).

Античний теофорний ономастикон новозавітного тексту

У своєму дослідженні «An introduction to Greek epigraphy of the Hellenistic and Roman periods from Alexander the Great down to the reign of Constantine (323 B. C. – A. D. 337)» Б. Г. Маклін услід за античною класифікацією поділяє давньогрецькі імена на два великі класи: «теофорні імена (θεοφόρα ὀνόματα) і нетеофорні імена (ὀνόματα ἄθεα)»⁵⁶. Відповідно до цієї класифікації античний ономастикон новозавітного тексту диференціюємо на дві великі групи: теофорні та нетеофорні імена. У системі античного (давньогрецького, давньоримського) бібліантропонімікону Святого Письма теофорні імена становлять понад 20% від загальної кількості онімів.

⁴⁹ Горничин В. Антропонимия древнегреческого языка... – С. 31.

⁵⁰ Никонов В. Имя и общество. – Москва: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1974. – С. 101–102.

⁵¹ Суперанская А. Структура имени собственного (фонология и морфология)... – С. 32.

⁵² Mora F. Die Griechischen Theophoren Namen (im Bereich der Griechischen Iuseln)... – S. 15.

⁵³ Словарь русской ономастической терминологии... – С. 24.

⁵⁴ Там само. – С. 76.

⁵⁵ Мень А. Теофорные имена // Библиологический словарь. В 3-х томах. Т. 3 (Р-Я). – Москва: Иван Федоров, 2002. – С. 227.

⁵⁶ McLean B. H. An introduction to Greek epigraphy of the Hellenistic and Roman periods from Alexander the Great down to the reign of Constantine (323 B. C. – A. D. 337)... – P. 76–77.

У процесі ономастичного переосмислення, трансонімізації, деривації виникають нові імена, які поповнюють певний тип онімів. Як уже зазначалося, теоніми є словотворчим ресурсом для виникнення нових (відтеонімних) імен.

Одним із шляхів утворення теофорних імен є трансономізація⁵⁷. О. Суперанська зазначає, що в антропонімікон давніх геллінів потрапляли імена інших типів. Найчастіше це були «імена богів, героїв і божественних предків, у походження від яких вірили представники окремих родів. Останні могли використовуватися і як індивідуальні власні імена. Пор. родове ім'я Διοιοβίδης, власні імена Κρόιππος, Θέων, Γηροίθεος»⁵⁸. Варто зазначити, що «у греків імена богів як імена реальних людей використовували з IV ст. до н. е., коли зникає страх перед язичницькими богами. Ще менше боялися греки іноземних богів»⁵⁹. Особливо активізувався процес переходу (трансонімізації) теонімів у давньогрецький антропонімікон на перетині епох. Як зазначає О. Суперанська, «античні теоніми на межі старої і нової ери стали переходити в розряд антропонімів: Аполлон, Аріс, Діана. На початку нової ери були антропонімізовані епітети низки античних богів: Георгос (пор. Зевс Георгос, чи Землероб)»⁶⁰.

Давньогрецькі теофорні імена новозавітного тексту є відбитком античного політеїзму. «Теофорні імена епохи політеїзму значно відрізняються від імен епохи монотеїзму. У період політеїзму до складу цих імен входили імена різних богів і героїв, а слово бог – грецьк. θεός, перс. скіфск. бага, скр. deiva і т. д. означало одного з богів. Ім'я зазвичай було конструкцією, за допомогою якої виражалася належність до того чи іншого бога або походження від того чи іншого бога»⁶¹. Зміна світоглядних парадигм супроводжувалася ревізією іменника. Нове віровчення (у нашому випадку християнство) презентувало свій антроповимір, який мав замінити собою усталений. «З прийняттям християнства оголошується жорстока боротьба усьому дохристиянському: було знищено зображення богів пантеону, надгробки з могил язичників йдуть на забудову стін укріплень (фортифікаційних споруд), але імена, до складу яких входили позначення давніх богів, було збережено»⁶². Це пояснює той факт, що у святописемному тексті натрапляємо на теофорні імена, які містять найменування античних богів.

1. Типологія давньогрецьких теофорних біблісантропонімів Нового Завіту

Оскільки давньогрецька система найменувань була динамічною системою, то «репертуар» грецьких імен постійно поповнювався. Як зазначає Л. Винничук, чимало імен було утворено від найменувань богів чи богинь – так звані ономата теофора⁶³. Греки вірили в те, що кожне ім'я містить у собі щось магічне. Дитина, яка отримувала теофорне ім'я, могла сподіватися на опіку свого небесного патрона⁶⁴.

⁵⁷ «Трансонімізація – один із найбільш розповсюджених шляхів утворення нових власних імен за допомогою переносу відомого імені в інший ономастичний клас» // Суперанская А. и др. Теория и методика ономастических исследований... – С. 46.

⁵⁸ Суперанская А. К проблеме типологии антропонимических основ // Ономастика. Типология. Стратиграфия. – Москва: Наука, 1988. – С. 17.

⁵⁹ Там само. – С. 17.

⁶⁰ Суперанская А. и др. Теория и методика ономастических исследований... – С. 47.

⁶¹ Суперанская А. Структура имени собственного (фонология и морфология)... – С. 32.

⁶² Там само.

⁶³ Винничук Л. Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима / Пер. с польського. – Москва, 1988. – 496 с. (http://www.imena.org/name_gr.html)

⁶⁴ Римшиа В. Греки и римляне... С. 369; «Були розповсюджені власні імена, що утворилися на основі експресивного зв'язку з іменем бога. Такі імена називалися теофорними, оскільки вони захищали» своїх носіїв. «Теофорні імена були індикатором персональної побожності (релігійної належності. – Г. Т.) як ознаки гелленістичної ідентичності» // Greek religion // A Handbook of Ancient Religions. [Edited by J. Hinnells]. – Cambridge University Press, 2007. – P. 306.

На думку К. Асланова, у системі давньогрецьких імен особливо актуальною була «ідея батьківства богів чи материнства богинь, яка стала лейтмотивом гелленістичної антропоніміки»⁶⁵. Очевидно, що для давніх геллінів (особливо, коли мова йде про шанованих і поважних громадян) важливим було сакралізувати історію власного роду, визнаючи спорідненість із певним божеством чи героїчним персонажем.

Давньогрецькі теофорні імена новозавітного тексту можемо поділити на такі групи: 1.1. *Теофорні імена з компонентом «θεός»*; 1.2. *Імена-посвяти*; 1.3. *Теофорні імена, що є найменуванням божества (адекватні теонімам)*; 1.4. *Титули божеств античного понтеону, що стали власними іменами*.

1.1. Давньогрецькі теофорні імена з компонентом «θεός»

Особливість цієї групи теофорних імен полягає у тому, що вони у своїй структурі містять не найменування конкретного божества, а загальну лексему «θεός» («бог, божество»⁶⁶)⁶⁷. На думку В. Горпинича (зазначалося попередньо), саме ці імена слід вважати власне теофорними.

До цієї групи імен належать біблеіантропоніми: • Τιμόθεος (чол.) → Тимоθέй (1а), Тимотей (1б, 3), Тимофій (2, 4) [Дії 20:4]. Згідно зі словником Лідделла-Скотта, це ім'я прикметникового походження: τιμόθεος – «той, хто шанує бога»⁶⁸. В. Горпинич зазначає, що онім складається «з кореня субстантиву τιμ-ή «пошана», «повага» ... і субстантиву θεος «бог»..., що пов'язані способом складання за допомогою з'єднувального голосного -ο- в субстантивний композит τιμόθεος з агентивним значенням «людина, яка шанує бога», котрий згодом способом семантичної антропонімізації був трансформований у власне ім'я»⁶⁹; Г. Бабініоті подає етимологію цього імені: «τιμῶ + θεός»⁷⁰, що у перекладі з давньогрецької означає «шануй бога»⁷¹; • Θεόφιλος⁷² (чол.) → Теофіле (1а), Теофіле (1б), Теофіле (2), Теофіле (3, 4) [Дії 1:1] походить від прикметника θεόφιλος – «θεόφιλος = θεοφιλής – «улюбленець богів»⁷³, «той, кого люблять боги»⁷⁴.

⁶⁵ Aslanov C. Entre theonymie et anthroponymie: l'onomastique divine et humaine, indice de la confusion entre transcendance et immanence // <http://nicol.club.fr/ciret/bulletin/b14/b14c5.html>

⁶⁶ Дворецкий И. Древнегреческо – русский словарь... – Т. 1. – С. 778.

⁶⁷ Це так званий «загальний тип теофорних імен з компонентом theos ... : Theo-genes, Theo-dotos, Theodoros... та ін» // Encyclopedia of Ancient Greece [editor N. Wilson]. – New York – London, 2006. – P. 519.

⁶⁸ Liddell H. G. και Scott R. Μεγα Λεξικον της Ελληνικής Γλώσσης· Μεταφρασθεν εκ της Αγγλικής εις την Ελληνικην υπο Ξενοφωντος Π. Μοσχου Δ.Φ. Καθηγητου δια Πολλων Δε Βυζαντινων Ιδιως Λεξεων και Φρασεων Πλουτισθεν και Εκδοθεν Επιστασια Μιχαηλ Κωνσταντινιδου. Εκδοτης – Ιωννης Σιδερης – Αθηναι: Ανατυπωσις, 2001. – εν 5 (6) Τομοι. – Τ. 4. – Σ. 338.

⁶⁹ Горпинич В. Антропонимия древнегреческого языка... – С. 214.

⁷⁰ Μπαμπινιωτη Γ. Λεξικο της νεας ελληνικής γλωσσας με σχολια για τη σωστη των λεξεων Ερμηνευτικο, ετυμολογικο, συνωνυμων-αντιθετων, κυριων ονοματων, επιστημονικων ορων, ακρωνυμιων· Δευτερη εκδοση – Αθηνα: Κεντρο Λεξικολογιας, 2002. – Σ. 1763.

⁷¹ Библейская энциклопедия Брокгауза. Chrisliche Verlagsbuchhandlung Paderborn. Lexicon zur Bibel. 1994. Brockhaus Verlag Wuppertal. / [Авт.-сост. Фриц Ринекер, Герхард Майер]; пер. с нем. В. М. Иванова и др. – Кременчуг, 1999. – С. 973.

⁷² Велику групу серед теофорних імен формують «композити, у яких ім'я бога поєднується з наступними компонентами: -genes/ -geneia (походження), -dotos/ -dota i -doros/ -dora (дар, подарунок), -philos/ -phila (любов, прихильність, люблячий) та ін» // Encyclopedia of Ancient Greece... – P. 519.

⁷³ Liddell H. G. και Scott R. Μεγα Λεξικον της Ελληνικής Γλώσσης· Μεταφρασθεν εκ της Αγγλικής εις την Ελληνικην... – Τ. 4. – Σ. 474.

⁷⁴ Δημητρακου Δ. Μεγα Λεξικον της Ελληνικής Γλώσσης· Αρχαιος Εκδοτικος οίκος Δημητριου Δημητρακου Α.Ε. – Αθηναι: Πατεια Συνταγματος, 1953 – 1958 σ' (εν 9 Τομοι). – 1954. – Τ. 2. – Σ. 3331.

2. Давньогрецькі теофорні імена-посвяти

Ця група теофорних імен (теоантропонімів) є доволі об'ємною. Як зазначає О. Суперанська, «імена-посвяти утворювалися у давніх греків від імен богів і їх «оточення» зі суф. -ίων, -ιος: ...Νικαῖος<Νίκη...»⁷⁵. Ад'єктивні імена⁷⁶ з компонентом -ιος⁷⁷ нечисленні, але деякі з них є широко вживаними⁷⁸. У новозавітному тексті виявлено відад'єктиви: • Δημήτριος (чол.) → Димітрий (1а), Димитрій (1б, 3), Дмитир (2, 4) [Дії 19:38]. Ім'я утворилося внаслідок поєднання теоніма Δημήτηρ (Δήμητρα) – «Диметра»⁷⁹ («у грецькій міфології богиня плодючості і землеробства, донька Хроноса і Реї, сестра і дружина Зевса... Одне із найбільш шанованих олімпійських божеств») і антропоформанта -ιος. Δημήτριος – «той, що належить Диметрі»⁸¹, «той, що належить (богині) Диметрі (Землі-матері)»⁸². В. Горпинич вважає, що цей антропонім «складається з кореня-основи апелятивного субстантива δημος зі значенням «земля», «країна», ... «народ» ... і кореня апелятивного субстантива ητορ зі значенням «серце», «душа», «сила»... і утворився він «способом складання відповідних коренів з суфіксацією основи за допомогою антропоформанта -ιος і пройшов етап семантичної антропонімізації... Дослівно це ім'я означає: «Душа народу» чи «Сила народу»⁸³; • Διονύσιος (чол.) – Διονύσιος ο 'Αρεοπαγίτης – Дионисий Ареопатит (1а), Дионісій Ареопатіт (1б), Діонісій Ареопатіт (2), Діонісій Ареопатіт (3, 4) [Дії 17:34]. Аналогічно до попереднього це ім'я утворилося внаслідок поєднання теоніма Διόνυσος – «Діоніс»⁸⁴ і антропоформанта -ιος; «той, що належить Діонісу чи Вакху, богу вина»⁸⁵.

У новозавітному тексті до імен богів приєднуються компоненти: -τρέφης, -γένης⁸⁶: • Διοτρέφης⁸⁷ (чол.) → Диотрэф (1а), Диотреф (1б), Діотреф (2), Діотрэф (3, 4) [3 Ів 1:9]. Ім'я утворилося від прикметника διοτρεφής – «той, кого вигодував, виховав (бог) Зевс»⁸⁸ («у грецькій міфології бог родючих сил землі, рослинності,

⁷⁵ Суперанская А. Структура имени собственного (фонология и морфология)... – С. 72.

⁷⁶ Відомо, що «найбільш поширеними серед грецьких імен є ад'єктивні форми, що походять від Apollo (Apollonios), Dionysos (Dionysios), Demeter (Demetrios)» // Encyclopedia of Ancient Greece... – Р. 519.

⁷⁷ Трансформація давньогрецьких теонімів у теофорні імена супроводжується суфіксацією, де найбільш уживаним є суфікс (-ιος). Також часто використовується суфікс -ιος з варіантами -ιος і -ουιος; ад'єктивні дієслова: -γενής, -δωτος, субстантив: -κλειος, антропонімічний суфікс -γενος // Aslanov С. Entre theonymie et anthroponymie: l'onomastique divine et humaine, indice de la confusion entre transcendence et immanence // <http://nicol.club.fr/ciret/bulletin/b14/b14c5.html>

⁷⁸ Fick A. Die griechischen Personennamen nach ihre Bildung erklärt und systematisch geordnet. – Göttingen, 1894. – S. 301 – 303.

⁷⁹ Дворецкий И. Х. Древнегреческо – русский словарь... – Т. 1. – С. 358.

⁸⁰ Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х т. / Гл. ред. С. А. Токарев. – Москва, 1991. – Т. 1. А – К. – С. 364.

⁸¹ Δημητρακος Δ. Μεγα Λεξικον της Ελληνικης Γλωσσης: Αρχαιος Εκδοτικος οικος Δημητριου Δημητρακος Α.Ε. – Αθηνα: Πατρια Συνταγματος. – Т. 2. – Σ. 1836; Грановская Л. Словарь имен и крылатых выражений из Библии. – Москва: ООО «Издательство Астрель», ООО «Издательство АСТ». – 2003. – С. 53.

⁸² Библейская энциклопедия Брокгауза... – С. 244.

⁸³ Горпинич В. Антропонимия древнегреческого языка... – С. 128–129.

⁸⁴ Дворецкий И. Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 410.

⁸⁵ Liddell H. G. και Scott R. Μεγα Λεξικον της Ελληνικης Γλωσσης: Μεταφρασθεν εκ της Αγγλικης εις την Ελληνικην... Т. 1. – Σ. 630; Библейская энциклопедия Брокгауза... – С. 245.

⁸⁶ «Часто ця категорія композитних антропонімів використовує компонент – антропонімічний суфікс -γενής: Διογενες, Ермогенής...», що означає відповідно «спадкоємець Зевса», «спадкоємець Гермеса»... // Aslanov С. Entre theonymie et anthroponymie: l'onomastique divine et humaine, indice de la confusion entre transcendence et immanence // <http://nicol.club.fr/ciret/bulletin/b14/b14c5.html>

⁸⁷ «Διοτρεφής, ης (Διός, τρεφω) – вихований, виплеканий Юпітером, Юпітерів вихованець» // H. G. Liddell, R. Scott. Greek-English Lexicon based on the german work of francis passow. – New York, M.DCCC.XLIII. – Р. 359.

⁸⁸ Библейская энциклопедия Брокгауза... – С. 244; Liddell H. G. και Scott R. Μεγα Λεξικον της Ελληνικης Γλωσσης: Μεταφρασθεν εκ της Αγγλικης εις την Ελληνικην... – Σ. 632; Δημητρακος Δ. Μεγα Λεξικον της Ελληνικης Γλωσσης... – Σ. 2041.

виноградарства, виноробства»⁸⁹); • Ἑρμογένης⁹⁰ (чол.) → Гермогѐн (1а, 2), Гермоген (1б, 3), Гермоген (4) [2 Тим 1:15]. У своїй структурі ім'я містить теонім Ἑρμῆς – «Гермес»⁹¹ («у грецькій міфології вісник богів, заступник подорожніх, провідник душ померлих»⁹²) і субстантив γένος – «народження, походження»⁹³; «народжений Гермесом».

До цієї групи теофорних імен зараховуємо біблієантропонім • Ἐπαφρόδιτος (чол.) → Єпафродит (1а), Єпафродит (1б), Єпафродит (2), Єпафродит (3, 4) [Флп 2:25], яке «співвідноситься з ад'єктивом ἐπαφρόδιτος зі значенням «той, хто навіює любов», «милий», «той, кого любить Афродіта», «щасливий»..., сформувався на базі власного імені Афродіта»⁹⁴.

2.1. Давньогрецькі імена-гіпокористики з теофорним компонентом

До цієї групи належать і давньогрецькі імена-гіпокористики⁹⁵, які утворилися від повних найменувань, що містять у собі теофорний компонент: • Ἀπολλῶς⁹⁶ (Ἀπελλῆς) (чол.) має у своїй структурі назву давньогрецького бога Аполлона. Відповідно ті імена, від яких воно могли утворитися, означають: Ἀπολλώνιος – присв. прикм. Аполлонів, Ἀπολλόδωρος; Ἀπόλλων «Аполлон»⁹⁷ + δῶρον⁹⁸, τό – «дар», «подарунок»⁹⁹; «дарунок Аполлона»; Ἀπολλωνίδης: Ἀπόλλων «Аполлон» + суфікс

⁸⁹ Мифы народов мира... – Т. 1. – С. 380.

⁹⁰ Див.: Bechtel Fr. Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaizerzeit. – Halle a.d.s., Niemeyer, 1917. – S. 164.

⁹¹ Дворецкий И. Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 665.

⁹² Мифы народов мира... – Т. 1. – С. 292.

⁹³ Дворецкий И. Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 319.

⁹⁴ Горпинич В. Антропонимия древнегреческого языка... – С. 134.

⁹⁵ У процесі функціонування частина повних імен зазнала модифікації. Невелику групу імен у давньогрецькому іменнику утворюють усічені імена (гіпокористики), що утворилися від імен богів: Διόνιος від Διονύσιος, Διονυσόδωρος // Chrite M., Arapopoulou M. A history of ancient Greek: from the beginnings to late antiquity. – Centre for the Greek Language (Thessalonike): Cambridge University Press, 2007 (1617 s.). – S. 680. Формальним показником гіпокористичних імен є фінали, наприклад, -ας. В. Папе у своїй класифікації окремо виділяє імена на -ας, що утворилися від повних форм імен: «Ἐπαφράς = Ἐπαφρόδιτος, Ἐπικτάς = Ἐπικτήτιος, Ἀλεξᾶς = Ἀλέξανδρος» // Pape W. Bildung der Personennamen // Wörterbuch der griechischen Eigennamen, 1 Bd., Brunshwig. – ...S. XVIII.

⁹⁶ Ἀπολλῶς (чол.) є «короткою формою імені Ἀπολλώνιος ... і, можливо, також імен Ἀπολλόδωρος і Ἀπολλωνίδης» // A Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature. – Third edition / revised and edited by F.W. Danker – Chicago and London, 2000. – P. 116: Ἀπολλῶς → Аполос, Аполлос (1а), Аполос (1б), Аполлос (2), Аполлос (3, 4) [1 Кор 3:6, 22]. Що ж стосується білієантропоніма Ἀπελλῆς (чол.), то «у деяких MSS (манускриптах – Г.Т.) Діань (Дії 18:24; 19:1) замість Аполлос (Apollos) знаходимо Апеелес. Мабуть, можна вважати правильним припущення Оригена про те, що ці імена тотожні» // Новый Библиейский словарь: Ч. 1. Библиейские персонажи / [Пер. с англ. Ю. Аржанов и др.], – СПб.: Мирт, 1999. – С. 50. Отже, це ім'я вважають варіантом прочитання імені Ἀπολλῶς (A Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature... С. 101). Зважаючи на викладене вище, біблієонім Ἀπελλῆς (чол.) є гіпокористикою до тих імен, що й Ἀπολλῶς: ἀπάσαισθε Ἀπελλῆν τὸν δόκιμον ἐν Χριστῷ. → Вітайте Апеелеса, вірного у Христі (1а), Вітайте Апеелеса, вірного в Христі (1б), Вітайте Апеелеса, випробуваного у Христі (2), Вітайте Апеелеса, випробуваного у Христі (3), Вітайте Апеелеса, випробуваного у Христі (4) [Рим 16:10]. «Аполлон належав до богів, чия ім'я найчастіше використовували батьки» для найменування дітей // Greek religion // A Handbook of Ancient Religions. [edited by J. Hinnells]... – P. 307.

⁹⁷ Дворецкий И. Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 208.

⁹⁸ Є чимало давньогрецьких імен, що утворилися за допомогою -δωρος. Ці імена можна поділити на три класи відповідно до семантико-генетичних особливостей першої частини: а) імена, що утворилися від найменувань богів; б) імена, що утворилися від епітетів чи титулів богів; в) імена, що утворилися від найменувань річкових божеств чи назв героїв // В. Н. McLean. An introduction to Greek epigraphy of the Hellenistic and Roman periods from Alexander the Great down to the reign of Constantine (323 B. C. – A. D. 337). – University of Michigan Press, 2002. – P. 81. Як зазначає Д. В. Кирбера, «кінцівка -dorus свідчить нам про те, що ми маємо справу з теофорним іменем» // Curbera J. V. A Curce Tablet from Emporiae (IRC III 175) // Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 110 (1996). – P. 293.

⁹⁹ Дворецкий И. Древнегреческо – русский словарь... – Т. 1. – С. 443.

-ιδης зі значенням «особа», «людина»¹⁰⁰; «людина, що присвячена Аполлону»; • Ἀρτεμῖς¹⁰¹ (чол.) вміщує у своїй структурі ім'я давньогрецької богині Артеміди: Ἀρτεμίδωρος: Ἄρτεμις «Артеміда»¹⁰² + δῶρον, τό – «дар», «подарунок»; «подарунок Артеміді»¹⁰³; • Ἐπαφρᾶς¹⁰⁴ (чол.) гіпокористик до імені Ἐπαφρόδιτος¹⁰⁵ (див. вище); • Ἐρμᾶς¹⁰⁶ (чол.) уміщує назву давньогрецького бога Гермеса. Це ім'я могло бути утворене від багатьох імен, що розпочинається з Ἐρμ-, наприклад, Ἐρμούγιης: Ἐρμᾶς (дорійське) = Ἐρμῆς – «Гермес»¹⁰⁸ + γένος, τό – «народження», «походження»¹⁰⁹; «народжений Гермесом»; • Ζηνᾶς¹¹⁰ (чол.) уміщує назву давньогрецького бога Зевса – Ζηνοδωρος: Ζεὺς (gen. Διός) «Зевс»¹¹¹ + δῶρον, τό – «дар», «подарунок»; «дар Зевса»; • Νύμφα¹¹² (чол.) → є короткою формою від Νυμφόδωρος¹¹³: νύμφα – “наречена, німфа»¹¹⁴ + гр. δῶρον – «дар», «подарунок»; «подарунок німфи». Це ім'я, зважаючи на його розповсюдженість, могло належати і чоловікові, і жінці¹¹⁵; • Θεὺδᾶς¹¹⁶ (чол.), за однією із версій, є короткою формою Θεόδωρος: θεός, ὁ/ἡ – «бог», «божество»¹¹⁷ + δῶρον, τό – «дар», «подарунок»; «дар Божий»¹¹⁸; за іншою – має гебрійське коріння (у результаті транспозиції давньоєврейське ім'я Jonathan було замінене грецьким еквівалентом Θεόδωρος)¹¹⁹.

1.3. Давньогрецькі теофорні імена, що є найменуванням божества

Третю групу формують теофорні бібліантропоніми, що дублюють найменування того чи іншого божества. Іноді цю групу імен називають «простими іменами, які зберігають оригінальну форму найменування божества»¹²⁰. Варто зазначити, що міфологічні імена, які трансонімізувалися і використовувалися для найменування людей, мали особливе символічне навантаження.

¹⁰⁰ Горпинич В. Антропонимия древнегреческого языка... – С. 184.

¹⁰¹ Ἀρτεμῖς (чол.) є «короткою формою імені Ἀρτεμίδωρος» // A Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature... P. 135.

¹⁰² Дворецкий И. Древнегреческо – русский словарь... – Т. 1. – С. 240.

¹⁰³ Библийская энциклопедия Брокгауза... – С. 52.

¹⁰⁴ Ἐπαφρᾶς (чол.) → Єпафрас (1а) Єпафрас (1б), Епафрас (2), Епафр (3), Епафрас (4) [Кол 4:12].

¹⁰⁵ «Ἐπαφρόδιτος, ον (ἐπῖ, Ἄφροδιτῆ) – красивий (прекрасний, привабливий), чарівний (принадний)... як власне ім'я іноді зазнає скорочення Ἐπαφρᾶς, ᾶς // Н. G. Liddell, R. Scott. Greek-English Lexicon... – P. 491.

¹⁰⁶ Ἐρμᾶς (чол.) → Ерміан → (Знах. в.) Єрмія (1а), Єрмия (1б), Єрмія (2), Герму (3), Ермію (4) [Рим 16:14].

¹⁰⁷ A Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature... – P. 392.

¹⁰⁸ Дворецкий И. Древнегреческо – русский словарь... – Т. 1. – С. 665–666.

¹⁰⁹ Там само. – Т. 1. – С. 319.

¹¹⁰ Ζηνᾶς (чол.) → коротка форма від повного імені Зенодорос (Ζηνοδωρος) (Библийская энциклопедия Брокгауза... С. 350): Ζηνᾶν τὸν νομικὸν → (Знах. в.) Зіну законника (1а), Законника Зіну (2), Зіну законника (1б, 3), законника Зіну (4) [Гит 3:13]

¹¹¹ Дворецкий И. Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 733.

¹¹² Νύμφα / Νυμφᾶς (чол.) → Νύμφαν → (Знах. в.) Німфана (1а), Німфана (1б, 4), Німфана (2), Німфана (3) [Кол 4:15].

¹¹³ A Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature... – P. 680.

¹¹⁴ Дворецкий И. Древнегреческо – русский словарь... – Т. 2. – С. 1141.

¹¹⁵ Библийская энциклопедия Брокгауза... – С. 634; Н. G. Liddell, R. Scott. Greek-English Lexicon based on the German work of Francis Passow... – P. 986.

¹¹⁶ Θεὺδᾶς (чол.) → Тевда (1а, 2), Тевда (1б, 3, 4) [Дії 5:36].

¹¹⁷ Дворецкий И. Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 778.

¹¹⁸ Библийская энциклопедия Брокгауза... – С. 1005.

¹¹⁹ Williams M. H. Palestinian Jewish Personal Names in Acts / M. H. Williams // The Book of Acts in Its Palestinian setting / edited by Richard Bauckham. – Vol. 4. – Michigan: Grand Rapids. – P. 99.

¹²⁰ MacLean B. H. An introduction to Greek epigraphy of the Hellenistic and Roman periods from Alexander the Great down to the reign of Constantine (323 B. C. – A.D. 337)... – P. 79.

У новозавітному тексті натрапляємо на три антропоніми, що *адекватні теонімам (міфонімам)*: • Λίνος¹²¹ (чол.) → Лин (1а/б, 2), Лін (3, 4) [2 Тим 4:21] (біблієантропонім Λίνος не належав до широко розповсюджених імен у координатах нової ери¹²²); • Νηρέυς¹²³ (чол.) → Нерéя (1а), Нерéя (1б, 3), Нірéя (2), Нирéя (4) [Рим 16:15]; • Ὑμέναιος¹²⁴ (чол.) → Гименéй (1а), Гименей (1б), Гіменéй (2), Гіменей (3, 4) [2 Тим 2:17]; Именéй (1а) [2 Тим 1:20].

Цей тип теофорних імен спорадично трапляється в антропосистемах багатьох європейських народів. Наприклад, у слов'янських іменниках наявні давньогрецькі «імена, що адекватні теонімам типу: Венера, Гера, Феб»¹²⁵.

(Закінчення статті в наступному номері журналу)

Ancient Theophoric Names in the Present-Day Translations of the Holy Scripture into the Ukrainian Language

Halyna TYMOSHYK

The article examines theophoric names which constitute an important component of the ancient system of nomenclature. They constitute a small percentage of the number of names in general, but because of them we perceive the ancient Greek and Latin nouns from the biblical text as a complex and non-homogeneous system that has integrated elements of cultural and ethical constants of the ancient society. The fact that we come across ancient theophoric names among personal names of the New Testament is not an exception to the rule, but testifies to the fluidity of the onomastic tradition modeling the development of this or that anthropogenic system. Part of the theophoric names that contained the echo of old (in our case ancient) religious systems, in the coordinates of the religious doctrine, acquired a new interpretation or was transcoded with the aid of respective theo-elements. The new paradigm of world outlook has defined the trajectory of development of anthropogenic systems of ethno-cultural formations of the whole European region, having modeled an anthropodimension, where, like in a mosaic panel, Christian onymous preferences (for instance, Hebrew theophoric names) combined with onymous inclinations of the previous epochs, which existed in the coordinates of other world-outlook systems.

Key words: theophoric names, theo-anthroponym, theophorous element, theonym, substitution, transnimation, pseudo-theophoric names.

Античные теофорные имена в украинских переводах Святого Писания нового времени

Галина ТИМОШИК

В статье рассмотрены теофорные имена, которые являются важным компонентом античной системы наименований. Они составляют небольшой процент от общего количества имен, однако благодаря им мы воспринимаем и древнегреческое, и латинское существительные в библейском тексте как сложную и неоднородную систему, в которой отражены элементы культурно-этических констант античного общества. То, что в антропонимиконе Нового Завета встречаются античные теофорные имена, не является исключением из правила, а свидетельствует о текучести ономастической традиции, которая моделирует развитие той или другой антропосистемы. Некоторые из теофорных имен, которые содержали в себе отзвук архаичных (в нашем случае – античных) религиозных систем, в координатах христианского вероучения приобрели новое прочтение или были транскодированы соответствующими теоэлементами. Новая парадигма мировосприятия обозначила траекторию развития антропосистем этнокультурных образований всего европейского региона и смоделировала такое антропоизмерение, в котором, как в мозаичном панно, объединились христианские онимные предпочтения (например, еврейские теофорные имена) с онимными кусками предыдущих эпох, которые бытовали в координатах других мировоззренческих систем.

Ключевые слова: теофорное имя, теоантропоним, теофорный элемент, теоним, субституция, трансоимизация, псевдотеофорные имена.

¹²¹ «Λίνος, ον, ὁ – міфологічний менестрель, син Аполлона і Уранії (Каліопи), вчитель Орфея і Геркулеса» // Liddell H. G., Scott R. Greek-English Lexicon... – P. 849; Мифы народов мира... – Т. 2. – С. 213.

¹²² Новый библейский словарь... – С. 195.

¹²³ «Νηρέυς, εως... ὁ, – античний морський бог, який під керівництвом Нептуна, Середземномор'ям» // Liddell H. G., Scott R. Greek-English Lexicon... – P. 977; Νηρέυς (Нерей) «божество моря, батько нерейд» // Мифы народов мира... – Т. 2. – С. 213.

¹²⁴ Ὑμέναιος (Гіменей) – божество шлюбу // Дворецкий И. Древнегреческо – русский словарь... – Т. 2. – С. 1663.

¹²⁵ Словарь русской ономастической терминологии... – С. 76.